

19. prosince 2001

Paul Kennedy

VZESTUP A PÁD VELMOCÍ

P 1020 Úvod do mezinárodních vztahů

PhDr. Běla Plechanovová

Tereza Novotná

IPS III., ZS 2001

Úvod

Vztah mezi ekonomickou výkonností, vojenským potenciálem a mocenským postavením zemí je možno zkoumat z mnoha hledisek. Pohledem politologickým, historickým či třeba ekonomickým. Paul Kennedy tato hlediska bere na zřetel. Zvláště se však věnuje hlediskům ekonomickým, a to i číselně vyjádřeným. Chtěla bych ve své práci použít pohled spíše všeobecný, který z knihy vyplývá, nezabývat se dokonalými údaji. Zaujal mě pohled historický s přihlédnutím k ekonomickým změnám a vojenským konfliktům v obdobích, která popisuje autor. První část mojí práce obsahuje shrnutí poznatků Paula Kennedyho. Týká se souvislosti bohatství s mocí států a v důsledku těchto faktorů jejich úspěšnosti ve válkách. V dalších částech bych tyto jeho postřehy chtěla uvést na příkladech vývoje v Evropě a později v rozšíření na svět, kterého si autor ve svém díle všímá. Mým zájmem je pochopit vztahy ekonomiky a jejího vlivu na moc a význam států a poté přistoupit na stanoviska Paula Kennedyho.

Strategie a ekonomika

Paul Kennedy nazval svoji slavnou knihu Vzestup a pád velmocí, Ekonomické změny a vojenské konflikty v letech 1500-2000. Autor se pokouší vysledovat a objasnit, jak v jednotlivých obdobích relativní podíl na světové moci některých států rostl, jiných upadal.

Po celou dobu existence států byl mezinárodní systém vystaven neustálým změnám. Tyto změny bývají způsobeny nejenom bouřlivými politickými a vojenskými událostmi, ale též hlubšími proměnami v samotných základech světové moci, jež se až postupem času stanou zjevnými. Kniha sleduje převratný vývoj, ke kterému došlo během pěti století v globální ekonomické rovnováze a soustřeďuje se na vzájemné vztahy mezi národním hospodářstvím a vojenským potenciálem.

Celá epocha, počínaje renesančním 16. stoletím, je charakteristická snahami jednotlivých států stojících v čele mezinárodního systému zvětšit svoji moc a bohatství a na tomto základě ovlivnit mezinárodní uspořádání ve svůj prospěch. Vzhledem k soutěživé povaze vztahů mezi jednotlivými státy je veškerá „moderní“ historie historií válek nebo přinejmenším válečných příprav. Pro vedení jakékoli války je však nutné mít dostatečné finanční prostředky zabezpečující šance na úspěch. „Bohatství je zapotřebí k podpoře vojenské moci a vojenská moc je obvykle potřebná k zajištění a ochraně bohatství.“¹ Vzestupy a pády rozličných mocností jsou jen potvrzovány výsledky rozsáhlých konfliktů, zejména koaličních válek, kde vítězství zpravidla připadne straně s největšími hmotnými zdroji. Všechny hlavní posuny ve světové rovnováze sil tedy následují až po změnách v ekonomické rovnováze. „Vojenský konflikt, jak i podtitul knihy napovídá, je proto vždycky zkoumán v kontextu ekonomické změny.“² Nové územní uspořádání, ustavené na konci každé z válek, pouze odráží přerozdělení moci, které nastalo v mezinárodním systému už dříve z výše uvedených důvodů.

Nelze však tvrdit, že relativní ekonomická a vojenská síla roste a upadá současně, ale naopak, než se ekonomická síla státu promítne do jeho vojenského a územního vlivu, dochází k poměrně značnému zpoždění. Prosperita se neprojeví vždy bezprostředně ve vojenské účinnosti, neboť ta je závislá na mnoha dalších faktorech – zeměpisných podmínkách, morálce a vlastnostech národa, schopnostech vojevůdců. Dynamika

---

¹ P. Kennedy, Vzestup a pád velmocí, Ekonomické změny a vojenské konflikty v letech 1500 – 2000, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 1996, s. 8

² P. Kennedy, op.cit., s. 7

rozvoje každé společnosti je především poháněna hospodářským a technickým růstem, jenž posléze působí na vnitřní společenskou strukturu a politický systém. Zároveň má klíčové dlouhodobé důsledky pro relativní vojenskou sílu a strategické postavení jednotlivých států. Jelikož rychlost této proměny není jednotná a různé oblasti procházejí rychlejším nebo pomalejším tempem růstu, relativní síla vedoucích národů určujících světové záležitosti se během doby mění. Díky nestejnému tempu růstu přináší technický pokrok jedné společnosti větší výhody než jiné, čímž se jednotlivé mocnosti stávají relativně silnějšími nebo slabšími.

Mezinárodní uspořádání, bohatství a moc, stejně jako ekonomická a vojenská síla jsou vždy pojmy proměnlivé. Následkem této „proměnlivosti“ nemůže být ani mezinárodní rovnováha nikdy v klidu. Ačkoliv je pro velmocenské postavení podstatné to, jak si vedou mocnosti v období války, stejně tak je důležité sledovat i stálé změny postavení zemí v dobách míru. Hospodářský růst, produktivita a vzkvétající finance nezanedbatelným způsobem ovlivňují vyhlídky velmocí v případě mezinárodního konfliktu. Na druhou stranu síla a bohatství národa nezávisí jenom na blahobytu, ale též na tom, zda jeho sousedé toho mají více, nebo méně než on. „Pokud má národ ‚toho... více‘ (to znamená více síly a bohatství), pak se mu daří, pokud ale má ‚toho... méně‘, nastávají problémy.“³ Případný vstup do války, a s tím související výdaje spojené s neproduktivním zbrojením, znamená riskovat oslabení ekonomické základny země, a to především ve srovnání se státy, jež se soustřeďují na produktivní investice pro dlouhodobý růst. Pokud dojde k tomu, že se podstatná část státních prostředků vydává na vojenské účely, dochází zpravidla po delším čase k oslabení moci národa. Jedná se pak o problém volby, kdy velmocí jsou nuceny si vybrat mezi bezprostřednější vojenskou bezpečností a dlouhodobějším ekonomickým zajištěním. Takové dilema se stává zvláště aktuálním, jestliže se stát ocitne v etapě hospodářského úpadku. Neexistuje však žádné pravidlo, jak se správně rozhodnout.

Jinými slovy se dá říci, že zda a jak roste nebo upadá ekonomika daného státu, má zásadní význam na jeho vzestup a pád. Toto tvrzení se může opřít o zjištění Paula Kennedyho, že „mocenské postavení vedoucích národů v uplynulých pěti stoletích přesně odpovídalo jejich relativnímu ekonomickému postavení“⁴.

---

³ P. Kennedy, op. cit., s. 16

⁴ P. Kennedy, op. cit., s. 17

Evropský zázrak

Počátek historie vzestupu a pádu světových mocností se datuje zhruba od roku 1500. V oné době byla všechna velká centra světové civilizace na zhruba stejné úrovni, americký kontinent byl objeven teprve nedávno a neměl ještě na světové dění vliv. Nebylo jasné, zdali se do čela vývoje dostane evropská mocenská oblast nebo naopak státy Orientu. Například Indie a Čína byly nejúrodnější a nejlidnatější končiny s prastarou civilizací, výborně vnitřně organizované pomocí hierarchizovaného úřednického aparátu. Jak je možné, že trvale politicky rozdrobená Evropa přerostla ostatní?

V evropském prostoru vždy existovalo značné množství konkurenčních politických entit, z nichž většina vlastnila nebo si byla schopna koupit vojenské prostředky k zajištění vlastní nezávislosti. Tato politická pluralita se navíc vyznačovala dalším výrazným průvodním jevem – závodem ve zbrojení. Tento později tak problematický jev paradoxně umožnil ekonomický a technický pokrok a otevřel Evropě cestu ke globálnímu vedení. V ostatních civilizacích stála v čele ústřední autorita, která měla monopol na veškerou výrobu, systém začal trpět přílišnou centralizací, despotismem a přísnou ortodoxií v přístupu k iniciativě, odlišným názorům i obchodu. Absence takové autority, zisky pocházející z evropské expanze a paralelně rostoucí množství vědeckých poznatků pomáhaly urychlovat budoucí nadřazenost Evropy. „Kombinace laissez-faire, politického a vojenského pluralismu a intelektuální svobody... vytvořily evropský zázrak.“⁵

Velmocenské aspirace evropských impérií

Ačkoliv evropské mocnosti v 16. století předběhly ostatní, nebylo zatím rozhodnuto, zda některý z rivalů nashromáždí takové prostředky, aby přemohl a ovládl ostatní. Nejprve se zdálo, že španělští a rakouští Habsburkové nabudou v Evropě dominantního vlivu. Přestože rozloha tohoto soustátí překonávala svou velikostí všechny další mocnosti, nemohla habsburská dynastická aliance zvítězit. Jakkoli se její finanční prostředky jevily jako nevyčerpatelné, nestačily pokrývat náklady. Spirálovitý růst armádních výdajů zapříčinil oslabení mocenského systému a takřka trvalý habsburský zápas o solventnost. Dále se Habsburkové pustili do příliš mnoha věcí najednou, což byl

---

⁵ P.Kennedy, op. cit., s. 52

druhý důvod neúspěchu. Do evropské historie se tak tento konglomerát zapsal jako jeden z největších příkladů „přetíženosti“ a nadměrné strategické rozpínivosti, kdy neschopnost udržet rovnováhu mezi materiální základnou a vojenskou silou přivodila nezdar ohromné říše.

Pro mocenskou scénu po konci třicetileté války (1648) bylo příznačné dozrávání skutečného multipolárního systému evropských států. Některé státy (jako např. Nizozemí či Švédsko) po krátkém vzmachu klesly mezi druhořadé státy a Polsko zaniklo úplně. Nakonec se ustavil volnější systém pěti velmocí⁶, které vytvářely krátkodobé, nestálé aliance, jehož důsledkem byly poměrně časté zvraty vojenské i námořní rovnováhy⁷. Každá z evropských zemí oplývala směsicí slabých a silných stránek a snažila se zabránit tomu, aby její slabosti převážily. Zdálo se, že žádná z nich nemohla nikdy samostatně dosáhnout vlády nad kontinentem.

Nejsilnější hegemonickou aspiraci prokazovala Francie, ať už máme na mysli Velkou francouzskou revoluci nebo dynastické a územní ambice Ludvíka XIV. a později Napoleona I.. I když byly dočasně otřeseny základy celého systému, nicméně francouzské představy neuspěly. Vojenské konflikty se staly náročnou zkouškou schopnosti jednotlivých států snášet válečná břemena, nutily zúčastněné vydávat stále více peněz a hledat odpovídající zdroje příjmů. Na stejné problémy narážely všechny státy a žádný (ani prosperující) nebyl schopen okamžitě náklady zaplatit. Přesto protifrancouzská koalice jako celek byla silnější, a proto Francie nemohla zvítězit.

V mnohonárodnostní Evropě byla opět zajištěna rovnováha sil, zatímco na moři se stále více prosazovala Británie. Její hlavní předností byla úspěšně se rozvíjející „finanční revoluce“, tzn. vyspělý bankovní a úvěrový systém, což jí pomáhalo nést břemeno válečných nákladů lépe než komukoli jinému. Úspěch závisel také na dalším faktoru – zeměpisné poloze na „okrajích“ Evropy, jenž umožňoval neustálý hospodářský růst bez pocitu vlastního strategického ohrožení. Postavení Velké Británie posílil vídeňský kongres (1814/15). Přinutil všechny mocnosti, aby dohodly takový mír, který bude střežit zásady rovnováhy sil, avšak na moři zůstala Británie takřka bez konkurence. Britský náskok upevnila probíhající průmyslová revoluce.

---

⁶ Británie, Francie, Prusko, Rakousko a Rusko

⁷ Jde zejména o válku o španělské a rakouské dědictví, sedmiletou válku, severní válku, boje v zámořských koloniích, zvláště v Severní Americe vedoucí ke vzniku Spojených států amerických, boje na východě – střety s Osmany a jiné lokální konflikty na zemi i na moři.

Posuny světové rovnováhy v 19./20. století

Navzájem propojené zásady „zadržování a vzájemné kompenzace“⁸ neznamenal, že by veškeré konflikty skončily. Potvrzením závislosti vojenského potenciálu na ekonomické vyspělosti je vítězství průmyslového Severu nad Jihem v americké občanské válce. Své dřívější postavení začaly ztrácet i méně industrializované mocnosti jako Rusko a Rakousko – Uhersko, do první ligy se nedostala Itálie. Eurocentrický systém fungoval jako pozměněná forma pentarchie, se středem posunutým směrem k Německu, jež se stalo nejmocnějším a nejvlivnějším evropským státem, zatímco Prusko bylo dříve tím nejslabším.

S končícím 19. stoletím se tempo ekonomických a politických změn uspíšilo. Zjednodušující rovnice „ekonomická síla = vojenská síla“ neplatí absolutně, ale pomůže ozřejmit dramatické změny jak v Evropě, tak mimo ni. Spojené státy se stávají mocným ekonomickým činitelem. Stará rovnováha sil, která držela rozpínavost států na uzdě, přestala existovat. Multipolární svět byl nahrazen utužováním spojeneckých vojenských bloků v době míru. Alianční systém se rovněž postaral o to, aby ani jeden ze dvou světových konfliktů neskončil rychle. Naopak vítězství ve zdlouhavém boji připadlo koalici, která měla největší zdroje vojenské, stejně tak finanční, průmyslové a technické⁹. „Opět zvítězily ve vleklé a v každém ohledu koaliční válce země s plnějším měšcem.“¹⁰

Náhlý ústup USA do izolacionismu po první světové válce jako by protiřetil mocenským trendům. Vypadalo to, že eurocentrický model světa zůstane zachován, i když poněkud neobvyklým způsobem. Nosné struktury meziválečného uspořádání byly výrazně odlišné a křehčí než dříve. Systém byl bytostně ohrožen ve chvíli, kdy na to nebyly západoevropské státy jak psychologicky, tak vojensky připraveny a kdy také jejich součinnost byla slabší.¹¹ Nedemokratické režimy využili situace a byla rozpoutána druhá světová válka. Útokem Japonska (1941) na americkou vojenskou základnu byly Spojené státy vtaženy do konfliktu.

---

⁸ P. Kennedy, op. cit., s.177

⁹ Podstatným momentem byl vstup USA do obou světových válek.

¹⁰ P. Kennedy, op. cit., s. 431

¹¹ P. Kennedy, *Appeasement in: The Origins of the Second World War Reconsidered*, 1986, p. 140 - 161

Bipolární svět

Už během světové války bylo zjevnější, že následná mocenská rovnováha bude odlišná. Jedinou zemí, kterou válka ekonomicky nevyčerpala, byly Spojené státy americké. Z válečného spolenectví s USA mocensky profitoval Sovětský svaz. Nebylo pochyb, že evropský věk odeznívá. Namísto navyklého multipolárního pohledu bylo třeba začít vnímat svět bipolárně. Rozhodující vliv získávalo ideologické hledisko obou soupeřících stran. Liberalismus i komunismus byly univerzální ideje, které se vzájemně vylučovaly. Každý se musel této nové realitě přizpůsobit a zařadit se do jednoho z obou bloků. Začíná válka studená.

Hlavním rysem studené války bylo vzájemné soupeření obou supervelmocí a jejich spojenců na úrovni ekonomické, vojenské a ideologické, které vyvolalo mnoho krizí. Bezkonkurenční postavení obou států bylo posíleno nástupem jaderných zbraní, které tvořily novou dimenzi závodu ve zbrojení. Rivalita v ozbrojených silách si vyžadovala čím dál větší státní výdaje, jež omezovaly produktivitu v jiných odvětvích. Bylo jen otázkou času, kdy jedna ze supervelmocí už nebude mít dostatek materiálních prostředků a kdy se projeví ekonomický úpadek ve vojenské síle. Moderní svět se stával „menší“ a propojenější, objevila se spousta nových zemí. V důsledku poválečné hospodářské obnovy a modernizace se do popředí pozvolna dostávala nová či staronová ekonomicky vyspělá mocenská centra – Japonsko a „asijské tygři“, Čína nebo opět Evropa v integrující se podobě. Ve středu pozornosti sice nadále stály SSSR a USA, ale jednotnost bloků byla oslabována (např. sovětsko-čínská roztržka). „Existuje i nadále bipolární svět v oblasti vojenské, ... avšak i tato bipolarita pozvolna ustupuje.“¹² Tento vývoj bude dle Paula Kennedyho pokračovat i v 21. století. „... je zřejmé, že máme před sebou opět multipolární svět.“¹³

Skutečnost však předběhla prognózy a bipolární svět zanikl rok po vydání knihy *Vzestup a pád velmocí*.¹⁴

---

¹² P. Kennedy, *Vzestup a pád velmocí*, op.cit., s. 648

¹³ P. Kennedy, op.cit., s.13

¹⁴ Francis Fukuyama, autor článku *Konec dějin? vidí příčiny zániku bipolárního světa* takto: „Uvedená změna však nebyla nevyhnutelně vyvolána materiálními podmínkami, ... ale přišla jako důsledek vítězství jedné ideje /tj. liberalismu/ nad druhou.“

(F. Fukuyama, *Konec dějin? in: Střední Evropa, 15/1990, s. 9 – 24*)

Závěr

Paul Kennedy uvádí do příčinných souvislostí ekonomické ukazatele státu, tj. průmyslovou výrobu, pokrok v technickém rozvoji aj., s mocenskou a vojenskou úspěšností zkoumaných států. Úspěch je spojen taktéž se zeměpisnou polohou, časovou vhodností případných vojenských akcí a podobně. Dle těchto důkladně popsanych a doložených skutečností lze obraz přeskupování mocenských center a jejich významu sledovat a až na některé výjimky tuto příčinnost potvrdit. Je jisté, že na společnost působí ekonomický a též technický rozvoj a jeho vliv na politiku a mocenské postavení jednotlivých států či velmocí je prokazatelný. Toto vše ovlivňuje stav celosvětové rovnováhy a dalšího pohybu ve světě. Autor se však nezabývá faktory „nehmotnými“, jako je idea a stav společenských vztahů, které zcela jistě mají svůj význam v mnohých konfliktech uvnitř i vně států a jsou mnohokrát impulsem anebo záminkou válčení ale i společenského pokroku. Tyto příčiny jsou podle mého názoru též významnými činiteli při ekonomických, politických a mocenských pohybech. Domnívám se, že je možné s tezemi Paula Kennedyho souhlasit, ale je nutné ještě přihlédnout k subtilnějším aspektům, které jsou též nepřehlédnutelné.